
Проблеми розвитку науково-технологічного потенціалу

Н.Б. Ісакова

Різномасштабні підприємства в економіці та інноваційному розвитку України

Проведено аналіз сучасного стану підприємництва з точки зору розподілу різномасштабних підприємств за видами економічної діяльності. Визначено внесок великих, середніх та малих підприємств у реалізацію продукції або послуг та зайнятність. Проаналізовані інноваційні показники підприємництва у посткризовий період. Зроблено висновок, що в умовах після світової фінансової кризи 2008 року ефективність підприємств та їх інноваційна активність потребують розробки та втілення у життя конкретних заходів підтримки з боку держави з урахуванням структури українського підприємництва за масштабом підприємств.

Вступ

Світова фінансова криза 2008 року спричинила зниження попиту на продукцію і послуги підприємств і загострила фінансово-економічні проблеми, такі як інфляція, високі й постійно змінювані кредитні ставки, ненадійність комерційних банків та інших фінансових інститутів, особливо для підприємств малого розміру. Значна кількість підприємств України зареєстровані, але не працюють. За даними Державної податкової адміністрації кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, які платили податки у першому півріччі 2009 року, становила біля 669 000 одиниць, або 53,9% їх загальної кількості у цьому реєстрі [1].

В Україні не створено сприятливих умов для розвитку підприємництва, зокрема для збільшення кількості підприємств, що впроваджують інновації. У 2009 році частка інноваційних під-

приємств становила 12,8%, а частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції становила лише 4,8%, до того ж обсяг імпорту високотехнологічної продукції перевищував обсяг її власного виробництва [2].

В умовах динамічного інноваційного розвитку системи великих підприємств не можуть успішно функціонувати без малих та середніх підприємств (МСП). Система з недостатньою різноманітністю втрачає гнучкість, здатність швидко адаптуватися до змін, що знижує її ефективність [3]. Сучасна структура економіки передбачає раціональне співвідношення числа великих, середніх і малих підприємств, які виконують певні функції у розвитку національних та регіональних економік і дозволяють більш ефективно використовувати потенційні можливості [4].

Досвід розвинених ринкових економік свідчить, що малі та середні підприємства мають значення для економічного розвитку, але вони не єдині

гравці на ринку. Ринкова економіка не може функціонувати без великих підприємств, при цьому ефективна взаємодія між різномасштабними підприємствами може створювати додаткові переваги для національних та регіональних економік. Великі підприємства можуть виступати в ролі бізнес-партнерів, дистриб'юторів продукції або споживачів. Зі свого боку, МСП можуть запропонувати великим компаніям доступ до нових клієнтів, інноваційних продуктів і нових методів в управлінні та інших можливостей.

Українські вчені відзначають, що вирішальним чинником високої конкурентоспроможності економіки провідних країн світу стало підвищення ролі великих підприємств у трансформації економіки та забезпеченні економічного зростання, які створюють передумови для модернізації економіки. Закономірності розвитку світового господарства включають концентрацію капіталу, інтеграцію промислового і фінансового капіталу, диверсифікацію форм і напрямів діяльності, глобалізацію і інтернаціоналізацію, що неможливо без участі великих підприємств [5].

Незважаючи на складнощі перехідного періоду, перервану традицію підприємницької діяльності та несприятливий бізнес-клімат, Україна володіє певним підприємницьким потенціалом, тобто людьми, які готові й здатні взяти на себе ризик і відповідальність за ведення бізнесу.

За даними щорічного моніторингу українського суспільства, виконаного в Інституті соціології Національної академії наук України в 2010 році, близько половини населення (49,2%) висловили бажання зайнятися бізнесом [6]. Було з'ясовано, що частка потенційних підприємців вище серед

тих, хто вже працює в бізнесі. Серед власників середніх і великих підприємств 90% висловили бажання розпочати (або продовжити) свій бізнес. Серед власників малих підприємств і підприємств – фізичних осіб частка бажуючих почати (або продовжити) свою справу склала 76,1%. Це опосередковано підтверджує той факт, що малий бізнес більше страждає від дії негативних факторів зовнішнього середовища. У контексті розвитку підприємництва та інновацій на підприємствах важливо відзначити високий відсоток тих, хто хоче розпочати свою справу серед інженерів, вчених і викладачів, кваліфікованих робітників, а також серед студентів і аспірантів. Саме ці категорії зайнятих потенційно здатні вести інноваційно-орієнтований бізнес, заснований на впровадженні наукових результатів і нових технологій. Порівняно більша частка потенційних підприємців у віковій групі, молодших 30 років (78,4%), у відношенні до інших вікових груп свідчить про прогрес у формуванні підприємницької культури в українському суспільстві [6].

Місце різномасштабних підприємств в економіці України

За законодавством України до суб'єктів малого підприємництва відносяться: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. гривень. Великими підприємствами вважаються

підприємства, в яких середня чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік перевищує 250 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму 100 млн. гривень. Середніми вважаються всі інші підприємства [7]. У таблиці 1 наведено основні показники діяльності підприємств України за розміром.

За останні роки суттєвих змін у структурі підприємництва України не відбулося, проте після світової фінансової кризи 2008 року трохи зменшився внесок мікро- та малих підприємств в обсяги реалізації продукції та послуг (рис. 1, 2).

Статистичні дані про основні показники діяльності підприємств з їх розподілом за розміром дають уявлення про характер і відмінності сучасного підприємництва в Україні. Підприємства різного масштабу нерівномірно розподілені за видами економічної діяльності, якщо прослідкувати їх внесок у зайнятість та реалізовану продукцію (роботи, послуги).

За часткою зайнятих у загальній чисельності найманих працівників серед мікропідприємств чисельністю до 9 осіб лідирують фірми, які зайняті в торгівлі, операціях з нерухомістю, діяльності готелів та ресторанів, будівництві. Малі підприємства (з чисельніс-

тю зайнятих 10–49 осіб) в середньому надають роботу 16,7% найманих працівників. У таких галузях, як будівництво, діяльність готелів та ресторанів, освіта, операції з нерухомим майном, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту, торгівля і охорона здоров'я, малі підприємства представлені більше: від 32,9 до 25% загального числа найманих працівників. Середні підприємства в цілому роблять відносно більший внесок в зайнятість (22,4% в 2009 році), ніж малі; при цьому важливо відзначити, що майже половина (47,9%) усіх зайнятих у сільському господарстві працюють саме на середніх підприємствах з чисельністю робітників 50–250 осіб. Крім того, середні підприємства забезпечують робочі місця в таких видах діяльності, як надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту, діяльність готелів та ресторанів, будівництво, охорона здоров'я, операції з нерухомим майном, освіта і торгівля. Питома вага середніх підприємств у зайнятості за переліченими видами економічної діяльності становить від 35,7 до 23,7%.

Слід зазначити, що якість робочих місць на малих підприємствах значно поступається аналогічному показнику великих і середніх підприємств, про

Таблиця 1

Основні показники діяльності підприємств у 2009 році за розміром

Показники	Підприємства		
	Великі	Середні	Малі
Кількість підприємств на 10 тис. чол., одиниць	0	5	75
Частка у загальній кількості підприємств, %	0,5	5,8	93,7
Частка в загальній кількості зайнятих працівників, %	39,6	34,4	26,0
Частка в загальній кількості найнятих робітників, %	40,0	34,7	25,3
Частка в загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг), %	45,6	37,7	16,7

Джерело: [8].

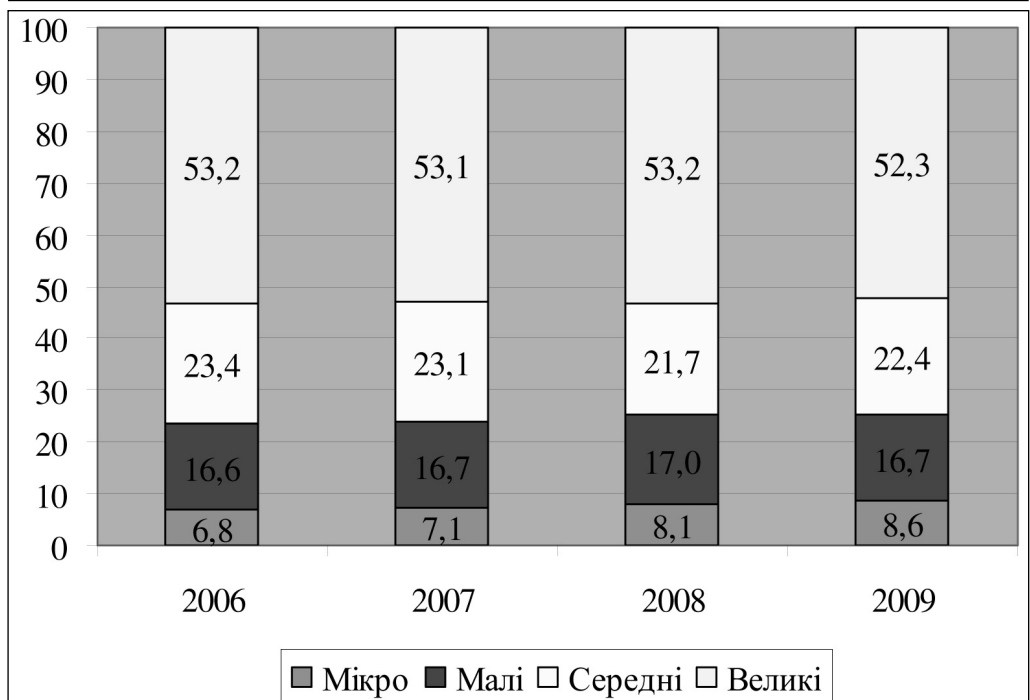

Рис. 1. Розподіл найманих працівників підприємств України за розміром підприємств [8], %

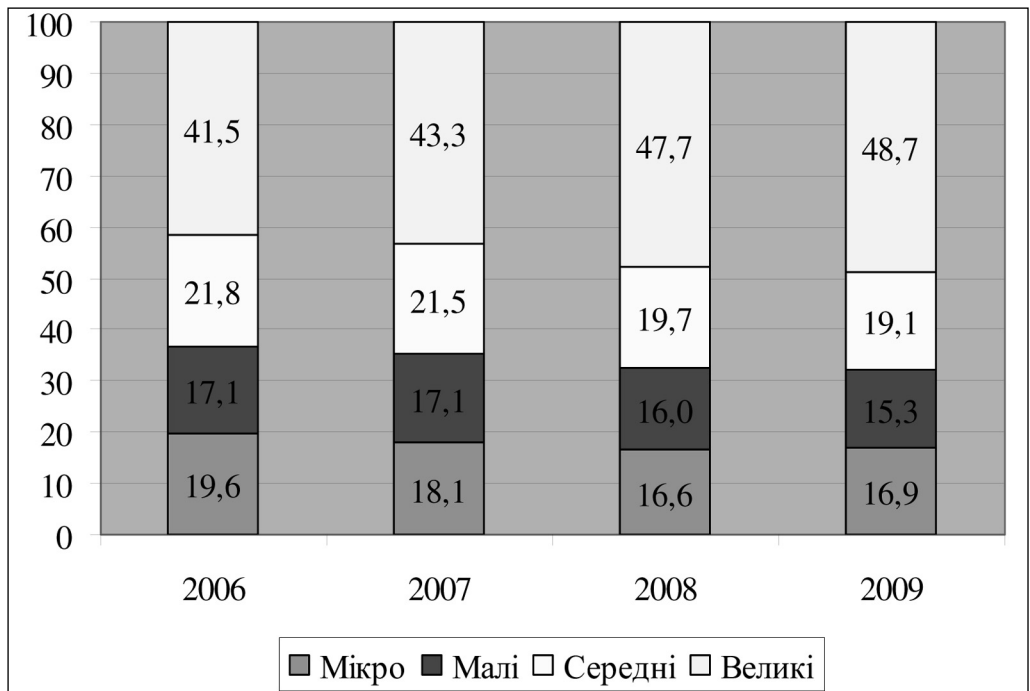

Рис.2. Розподіл обсягу реалізованої продукції та послуг підприємств України за розміром підприємств [8], %

що свідчать показники фонду оплати праці та середньомісячної заробітної плати найманих працівників. Рівень середньомісячної заробітної плати найманого персоналу малих підприємств залишається невисоким, наприклад у 2009 році на МП різних видів діяльності він становив від 46 до 74% середньомісячної заробітної плати по Україні. Відносно низький рівень оплати праці створює додаткові перепони для розвитку малих підприємств, адже вони програють великим та середнім підприємствам на ринку попиту на висококваліфіковану робочу силу.

Аналізуючи розподіл обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) за групами підприємств різної величини, можна помітити, що на великі підприємства припадає близько половини загального обсягу (48,7%), а частки мікропідприємств, малих і середніх підприємств приблизно однакові [6]. Мікропідприємства особливо активно працюють у фінансовій сфері, реалізуючи 59,5% послуг всіх підприємств. Мікропідприємства також більш активні у торгівлі та будівництві, ніж в інших видах діяльності. Для малих підприємств характерні такі види діяльності, як будівництво (28,9%), надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту (27,6%), освіта (24,6%), діяльність готелів та ресторанів (22,4%), торгівля (21,7%), операції з нерухомим майном (20,2%). За різними видами діяльності питома вага продукції і послуг, що реалізують малі підприємства, не перевищує 28,9%.

У сільському господарстві 41,3% продукції та послуг реалізуються середніми підприємствами. Середні підприємства також відповідальні за реалізацію приблизно однієї третини продукції і послуг у таких видах економічної діяльності, як діяльність готелів та рес-

торанів (31,3%), надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту (31,0%), охорона здоров'я (30,0%), освіта (29,4%) і будівництво (27,9%). Великі підприємства завдяки своїм масштабам реалізують відносно більше продукції і послуг за всіма видами діяльності, особливо вагома їх частка в транспорті та зв'язку, промисловості.

Фінансові ресурси державного бюджету і кредитних установ в Україні стали ще більш обмежені після світової фінансової кризи 2008 року. Одним з напрямів державної підтримки підприємництва мало стати податкове стимулювання. Але за оцінками експертів прийняття Податкового кодексу у 2010 році замість довгоочікуваного полегшення становища малих та середніх підприємств створило нові загрози для цього важливого сектору економіки. Перевагою Податкового кодексу є те, що це єдиний документ, який замінює і об'єднує ряд окремих податкових законів і регулювань. Однак у своєму нинішньому вигляді Податковий кодекс не дає підстав сподіватися на ефективну податкову реформу. Він містить нові положення, здатні негативно вплинути на бізнес в Україні, перш за все на малі підприємства. Зважаючи на розподіл різномасштабних підприємств за видами економічної діяльності, який було описано вище, негативні наслідки можуть торкнутися не тільки окремих підприємств, але й окремих видів економічної діяльності. Якщо малі підприємства будуть змушені згорнути свою діяльність, важко уявити, що їх ніші (у торгівлі, послугах населенню, фінансових послугах, будівництві тощо) займуть великі підприємства. Раціональне співвідношення числа великих, середніх і малих підприємств, яке було досягнуто, може бути порушене,

що призведе до нових обмежень у розвитку економіки.

Інноваційна активність підприємств

Дискусії вчених і політиків щодо того, малі чи великі підприємства володіють більшим інноваційним потенціалом, привели до розуміння того, що підприємства можуть бути інноваційно активними незалежно від розміру. Однак, якщо великі підприємства в змозі створювати і впроваджувати інновації без сторонньої допомоги, за наявності загальних сприятливих умов для бізнесу, підприємствам меншого розміру зовнішня підтримка вкрай необхідна. За оцінками закордонних експертів, у тенденціях в бізнес-стратегіях 1980-х років превалювало гасло «гарне те, що велике»; в 1990-х роках провідною тенденцією було «гарне те, що мале»; проте наступні десятиліття будуть свідками втілення гасла «гарне те, що розумне» [9]. Тобто визначальну роль в економічному розвитку гратимуть інноваційно активні підприємства незалежно від розміру.

Малі підприємства вважаються більш інноваційними з трьох причин: відсутність вкоріненої бюрократії, більш конкурентні ринки і сильніші особисті стимули підприємців, які одночасно є власниками фірм. У сучасній економіці малі підприємства дійсно грають важливу роль як інноватори і часто стають технологічними лідерами. Перебільшенням буде вважати, що малі підприємства є основою інноваційної діяльності, тоді як великі фірми занадто громіздкі й бюрократичні в управлінні, щоб досягати значних успіхів в інноваційній діяльності. Незалежно від масштабу діяльності підприємства можуть завдяки стратегії, обраній керівництвом, здійснювати технологічні та організаційні інновації та мати вирішальне значення для успіху сучасної інноваційно-спрямованої економіки.

Особливості розподілу підприємств різної величини за видами економічної діяльності відбиваються на структурі обсягів інноваційної продукції та структурі реалізації інноваційної продукції за межі України за чисельністю працюючих [7]. Висока питома вага

Таблиця 2

Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції за чисельністю працюючих, 2009 рік

	Всього		У % до обсягу інноваційної продукції	
	тис. грн.	у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції	продукція, що була новою для ринку	продукція, що була новою тільки для підприємства
Всього	31432251,9	4,8	27,1	72,9
у т.ч. з чисельністю працюючих, осіб				
менше 50	312557,8	1,7	31,4	68,6
50 — 99	833910,8	3,3	33,0	67,0
100 — 249	2124235,4	3,3	19,2	80,8
250 — 499	1291147,6	2,0	29,2	70,8
500 — 999	2136367,3	2,2	45,3	54,7
1000 — 4999	12240893,1	5,6	32,2	67,8
5000 і більше	12493139,9	7,2	19,5	80,5

Джерело: [2].

великих підприємств (з чисельністю понад 250 осіб) у промисловості забезпечує їм більш високу частку як у виробництві промислової інноваційної продукції, так і в реалізації промислової інноваційної продукції за межами України (табл. 2, 3). Незважаючи на те, що відсоток інноваційної продукції реалізованої малими промисловими підприємствами, нижче середнього (1,7% в порівнянні з 4,8%), рівень новизни інновацій на промислових МП вищий середнього показника. У середньому за всіма підприємствами частка реалізованої інноваційної продукції, яка була новою для ринку, складала 27,1%, а щодо малих підприємств — 31,4% [7]. У 2009 р. найбільш поширеним типом інновацій була закупівля обладнання та програмного забезпечення, який становив 75% всіх видів інновацій і 68,9% інноваційних витрат промислових підприємств.

У 2009 році 42% загального обсягу реалізованої інноваційної продукції було продано за межі України, причому великі підприємства були більш успішні. Частка загального обсягу ін-

новаційної продукції, реалізованої за межі країни, становила, наприклад, 58% серед підприємств з чисельністю працюючих 5000 осіб і більше у порівнянні з 12,6% серед підприємств з чисельністю працюючих менше 50 осіб.

Статистичні дані щодо кількості придбаних та переданих підприємствами нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами за чисельністю працюючих у них у 2009 році дозволяють зробити висновок, що, незалежно від розміру, українські підприємства більш схильні до придбання нових технологій, ніж до передачі власних технологічних розробок (див. табл. 3). Наприклад, промисловими підприємствами всього було придбано 631 нову технологію в Україні та 534 технологій за кордоном, проте передано лише 3 технології в Україні та 4 технології за кордон.

Наявність технологічних лідерів у промисловості залишається критичною для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, але стабільне економічне зростання вимагає впровадження інновацій у всіх видах економічної діяльності та сферах бізнесу — в інтелек-

Таблиця 3

Кількість придбаних та переданих підприємствами нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами за чисельністю працюючих у них, 2009 рік (одиниць)

	Придбання нових технологій		Передача нових технологій	
	в Україні	за межами України	в Україні	за межі України
Всього	631	534	3	4
у т.ч. з чисельністю працюючих, осіб				
менше 50	26	18	—	—
50 — 99	39	9	—	2
100 — 249	82	43	3	—
250 — 499	85	365	—	—
500 — 999	53	29	—	—
1000 — 4999	312	65	—	2
5000 і більше	34	5	—	—

Джерело: [2].

туальних послугах, організації бізнесу, маркетингу тощо. В економіці знань інновації в низько- та середньотехнологічних фірмах є не менш важливими, ніж на високотехнологічних підприємствах.

За результатами обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2006–2008 років за міжнародною методологією CIS (Community Innovation Survey), яке охоплювало не тільки підприємства промисловості, а й сектор послуг, частка підприємств, які впроваджували інновації, вища та складала 18% (38,9% в ЄС-27). Порівняння статистичних даних опитування за методологією CIS з аналогічними даними країн Європейського Союзу підтверджує відставання України від західних сусідів за показником інноваційної активності підприємств усіх розмірів. Серед малих підприємств частка інноваційних складала 15% (34,4% в ЄС-27); серед середніх підприємств — 22% (52,3% в ЄС-27); серед великих підприємств — 41% (70,1% в ЄС-27).

Частка реалізованих товарів і послуг, які були новими для ринку, на малих підприємствах складала 12,0% у порівнянні з 9,4% на середніх підприємствах і 9,5% на великих. Ці дані служать ще одним підтвердженням потенціалу малого бізнесу для підвищення інноваційності економіки України. При цьому протягом 2006–2008 років державну фінансову допомогу отримали лише 3,1% малих підприємств з технологічними інноваціями у порівнянні з 5,7% середніх підприємств і 9,2% великих підприємств з технологічними інноваціями [2].

Напрямки підтримки інноваційної активності підприємств

В умовах глобалізації та переходу на інноваційну модель економіки важливим завданням уряду стає забезпечення

більш ефективної підтримки підприємств різного масштабу, враховуючи при цьому види економічної діяльності, в яких переважно зайняті великі підприємства і МСП. У розвинених ринкових економіках уряди прагнуть створювати сприятливі умови для підприємництва в цілому, але особлива увага приділяється підприємствам малого розміру.

Досвід розвитку ринкової економіки в країнах світу свідчить, що малі підприємства можуть служити основою динамічного економічного зростання. Малим підприємствам властиві організаційно-технологічна мобільність; швидка реакція на потреби ринку, відсутність жорсткої бюрократичної структури і громіздкого управлінського апарату, особиста зацікавленість власника в отриманні прибутку і успішності бізнесу, активна конкурентна політика і високі темпи впровадження інновацій. Всі ці характеристики виявляються повною мірою за умови створення сприятливого бізнес-клімату в країні. Уряди різних країн, як правило, приділяють увагу розвитку малих підприємств з метою збільшення числа нових робочих місць і дохідної частини бюджету за рахунок податків. Найбільш успішні малі підприємства, власники яких орієнтовані на зростання бізнесу за рахунок підвищення конкурентоспроможності та інноваційної активності, з часом переходять у категорію середніх і великих підприємств.

У 2008 році в ЄС було прийнято Акт малого бізнесу (АМБ), відповідно до якого держави розробляють і реалізують заходи підтримки за десятьма напрямками: 1) підприємництво; 2) другий шанс; 3) спочатку думай про мале; 4) «чуйне» адміністрування; 5) фінанси; 6) державні замовлення і допомога; 7) єдиний ринок; 8) навички та інновації; 9) навколишнє середовище (еко-

логія); 10) інтернаціоналізація [10]. За 2008–2009 роки було впроваджено понад 500 заходів за всіма десятима напрямками, проте тільки в одній третині країн вони охоплювали всі десять принципів АМБ. Україна приєдналася до Акту малого бізнесу. У 2010 році Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо впровадження принципів Акту малого бізнесу для Європи (від 20.10.2010 року № 2000), одним з пунктів якого є створення умов для інноваційного розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва. Запропоновано два заходи з реалізації даного пріоритетного напрямку: «Подання Кабінету Міністрів України плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку національної інноваційної системи» та «Організація навчання для суб'єктів малого та середнього підприємництва з питань стандартизації, оцінки відповідності, застосування засобів вимірювальної техніки, впровадження системи управління якістю та захисту прав споживачів».

На жаль, програми державної підтримки малих підприємств України не містять розділів щодо активізації інноваційної діяльності. Програми не підкріплені розробкою конкретних інструментів їх реалізації, а фінансування програм підтримки з державного бюджету не відповідає вимогам інноваційного розвитку. Відсутні інструменти посівного і венчурного фінансування та підтримки нових підприємств. Відсутні стимули для регіональних органів державного управління сприяти інноваціям на МСП.

З метою реалізації інноваційної політики в сфері підтримки та розвитку підприємництва необхідно розробити і впровадити спеціальні програми та механізми з урахуванням потреб підприємств за такими напрямками, як фінансування, розвиток кадрових ресурсів, надання приміщень на пільгових умовах, придбання обладнання та технологій і сприяння співпраці наукової сфери та підприємництва.

1. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України станом на 1 липня 2009 року: Стат. бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – С.7.
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 році: Стат. зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2010.
3. Кара-Мурза Д.С. Малые предприятия как уклад «третьей волны» цивилизации: теория А.В.Чаянова и ее приложение к промышленности / Д.С.Кара-Мурза // Интернет-журнал «Евразийский вестник». – № 9. – 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-journal.ru/econom-st1-9.html>.
4. Калинин Е.В. Использование взаимосвязей малых и крупных предприятий. 2002 / Е.В. Калинин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smb.ru/analitics.html?id=vzaimosvyazi>.
5. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: У 3 т. – Т. I. Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, акад. НАН України В.П.Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є.Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 134.
6. Українське суспільство — 2010 (Думки, оцінки й умови життя українського населення). – К.: Інститут соціології Національної академії наук України, 2010.
7. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 51–52. – С.447. Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 523-VI (523-17) від 18.09.2008 (ВВР, 2009, № 6, ст.21).
8. Діяльність суб'єктів господарювання, 2009: Стат. зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2010.

9. Vigier P. European Innovation Policy. Presentation at R&D and Innovation in SMEs / P.Vigier // A joint Japan — EU seminar (Tokyo, February 2005) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.deljpn.ec.europa.eu/data/current/randd.pdf>.

10. EU Communication “Think Small First”. A Small Business Act for Europe. – Brussels, 25.6.2008. COM(2008) 394.

Одержано 29.11.2011

Н.Б. Исакова

Разномасштабные предприятия в экономике и инновационном развитии Украины

Проведен анализ современного состояния предпринимательства Украины с точки зрения распределения разномасштабных предприятий по видам экономической деятельности. Определен вклад крупных, средних и малых предприятий в объемы реализации продукции и услуг и занятость. Проанализированы инновационные показатели предпринимательства в посткризисный период. Сделан вывод, что в условиях после мирового финансового кризиса 2008 года эффективность предприятий и их инновационная активность требуют разработки и реализации конкретных мер поддержки со стороны государства с учетом структуры украинского предпринимательства по масштабу предприятий.